

مقدمه

توجه به آثار سوء مجازات حبس و توجه به این نکته که قانون‌گذار با وضع مجازات حبس به‌عنوان یکی از مجازات‌های اصلی از نظام حقوقی اسلام فاصله گرفته، باعث شده است امروزه در کنار سیاست‌های جرم‌زدایی و قضازدایی که هرکدام به نحوی باعث می‌شود از مشتریان نظام کیفری کاسته شود، سیاست کیفرزدایی مورد توجه قانون‌گذار ایران قرار گیرد. یکی از بارزترین مصادیق سیاست کیفرزدایی تبدیل مجازات حبس به مجازات‌های جایگزینی است که آثار سوء کمتری داشته باشد. این راهبرد که در سیاست‌های کلی نظام مورد توجه قرار گرفته، در قوانین عادی نیز جلوه‌هایی داشته است. در این نوشتار پس از توجه به اسناد بالادستی مرتبط با این موضوع، سابقه این سیاست در قوانین عادی بررسی و در نهایت بازتاب آن در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مورد توجه قرار گرفته و میزان توفیق قانون‌گذار در پیاده‌سازی این راهبرد ارزیابی خواهد شد.

۱. حبس‌زدایی در اسناد بالادستی

اگر بتوان اسناد بالادستی را شامل قانون اساسی، سند چشم‌انداز و سیاست‌های کلی نظام قوانین برنامه پنج‌ساله دانست، به‌نوعی در تمامی این اسناد به موضوع حبس‌زدایی اشاره شده است.

۲. حبس‌زدایی در قانون اساسی

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران اشاره مستقیم به حبس‌زدایی نشده است؛ اما اتخاذ این سیاست را می‌توان به‌طور غیرمستقیم از اصل ۱۵۶ که بر اقدام مناسب برای پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین تأکید دارند استنباط کرد.

۳. حبس‌زدایی در سیاست‌های کلی نظام

در سیاست‌های کلی نظام که به‌موجب بند ۱ از اصل (۱۱۰) قانون اساسی توسط رهبری ابلاغ می‌شوند، بر موضوع حبس‌زدایی بارها تأکید شده و نخستین بار در سال ۱۳۸۱ در سیاست‌های کلی نظام در خصوص امنیت قضایی تصریح شده است. مطابق بند ۱۴ «بازنگری در قوانین

۹۹ در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران اشاره مستقیم به حبس‌زدایی نشده است؛ اما اتخاذ این سیاست را می‌توان به‌طور غیرمستقیم از اصل ۱۵۶ که بر اقدام مناسب برای پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین تأکید دارند استنباط کرد. ۶۶

در جهت کاهش عناوین جرائم و کاهش استفاده از مجازات زندان، یکی از راهبردهای نظام برای دستیابی به امنیت قضایی بوده است. هفت سال بعد نیز دوباره در سال ۱۳۸۸ سیاست کلی قضایی پنج‌ساله ابلاغ شده توسط مقام معظم رهبری به این موضوع توجه داشته و در بند «۱۲» اتخاذ تدابیر لازم در استفاده از مجازات زندان با رویکرد حبس‌زدایی یکی از سیاست‌های کلی این دوره تعیین شده است. همچنین در سال ۱۳۹۴ در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه هم در کنار بهبود بخشیدن به وضعیت زندان‌ها و بازداشتگاه‌ها دوباره به اصلاح قوانین جهت حبس‌زدایی توجه شده است. مطابق بند ۶۴ بازنگری در قوانین جزایی به‌منظور کاستن از محکومیت حبس و تبدیل آن به مجازات‌های دیگر و متناسب‌سازی مجازات‌ها با جرائم به‌عنوان یکی از راهبردهای اصلی در نظام قضایی ترسیم شده است.

۴. حبس‌زدایی در قوانین برنامه توسعه

قانون‌گذار در تنظیم برنامه‌های توسعه به مجازات حبس و آثار منفی آن توجه کرده است. به لحاظ تاریخی ابتدا قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران به مقوله حبس‌زدایی البته با رویکرد درآمدزایی توجه داشت و به‌نوعی همان حکمی را احیا کرد که در قوانین عادی پیش از انقلاب مقرر شده بود. در قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۹ تنها به اصلاح وضعیت زندان و ایجاد محیط مناسب برای بازپروری و اصلاح توجه شد؛ اما قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۳، به بحث مهم جرم‌زدایی و کاستن از عناوین مجرمانه توجه و قوه قضائیه را

مكلف کرد، علاوه بر تهیه و ارائه لایحه جرم‌زدایی از قوانین کیفری، لایحه جایگزین‌های مجازات حبس را تهیه و ارائه کند. همان‌طور که در متن ماده (۱۳۰) این قانون ملاحظه می‌شود، هدف از این اقدام بهره‌گیری از روش‌های نوین اصلاح و تربیت مجرمان در جامعه و ایجاد تناسب بیشتر میان جرم و مجازات مجرم بوده است.

به عبارت دیگر، قانون‌گذار جایگزینی مجازات حبس با مجازات‌های دیگر را جزو روش‌های نوین برای اصلاح و درمان می‌داند و از سویی مجازات‌های موجود را با جرائم نامتناسب می‌انگارد و علاوه بر تناسب میان جرم و مجازات، تناسب مجازات با شخصیت مرتکب جرم را به‌عنوان هدف و معیاری برای تعیین مجازات‌های جایگزین اعلام می‌کند.

اما در قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۹ قانون‌گذار با ملاحظه اینکه لایحه مجازات‌های اجتماعی جایگزین حبس در جلسه مورخ ۱۳۸۴/۴/۸ به تصویب هیئت‌وزیران رسیده و به مجلس ارسال شده بود، به جای تأکید مجدد بر تهیه این لایحه به اموری چون استانداردسازی ضمانت اجرای کیفری و جایگزینی آن‌ها با ضمانت اجرای غیرکیفری مؤثر و ارتقای بازدارندگی و جنبه اصلاحی مجازات حبس و اصلاح محیط زندان‌ها توجه شده است.

رویکرد قانون‌گذار در خصوص حبس‌زدایی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ قانون‌گذار از سویی اقدام به وضع مقرراتی کرده است که موجب کاسته شدن مدت حبس‌ها می‌شود و از سوی دیگر وضع برخی از مقررات به حبس‌زدایی منتهی شده است. از این‌رو، در ادامه این دو دسته از مقررات بررسی خواهد شد.

۱. مقررات حبس‌زا در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

قبل از بررسی مقررات قانونی، باید گفت قانون‌گذار در مصوبه اولیه ارسالی به شورای نگهبان، ماده‌ای را پیش‌بینی کرده بود که با ایراد شورای نگهبان روبه‌رو و در نهایت حذف شد. با توجه به درجه‌بندی تعزیرات در قانون مجازات